

REYNAERT BINNENGESLOPEN IN HET OORSPRONGSVERHAAL VAN DE ROMEINSE REPUBLIEK

Pacificus Maximus, Lucretiae libri duo (1506)

PAUL THOEN EN GILBERT TOURNOY

Van bohemien tot devote dichter¹

In 1506 verschijnen bij de drukker Hieronymus Soncinus (Girolamo Soncino) in het Italiaanse Fano de *Pacifici Maximi poetae Asculani opera*, de verzamelde werken van de dichter Pacificus Maximus (Pacifico Massimi uit Ascoli Piceno).² De titelbladzijde vermeldt elf werken. Daarvan zijn in deze druk evenwel alleen maar de eerste twee te vinden: *Lucretiae libri duo* en *Virginiae libri duo*, twee verhalende gedichten telkens in twee boeken, over de wel vaker samen opgevoerde Romeinse heldinnen Lucretia en Virginia (Verginia). Dat het ruimere project effectief bestaan heeft, blijkt uit een handschrift van de Vaticaanse bibliotheek dat toebehoort heeft aan de humanist Angelus Colotius Aesinas (Angelo Colocci uit Iesi, 1474-1549), in 1497 te Rome aangekomen, in 1511 pauselijk secretaris en in 1537 bisschop van Nocera geworden.³ Aan die collega-humanist en beschermheer draagt Pacificus zijn gedichten op en die Angelus heeft ook de leiding gehad bij de uitgave. Dat het bij dit beperkte project gebleven is, heeft te maken met het overlijden van de auteur in dat jaar 1506. Hij had zichzelf toen al enkele keren een ‘eeweling’ genoemd, waaruit mag afgeleid worden dat hij geboren was in het vroege *quattrocento*.⁴

Hoe hij ter wereld gekomen was, vertelt hij zelf in zijn bekendste werk, het *Hecatelegium*, tien ‘boeken’ van telkens tien gedichten in elegische disticha. Het was een eerste keer verschenen te Firenze in 1489 en in de uitgave van Fano 1506 zou het tweemaal zo omvangrijk zijn, zoals de derde titel van de lijst op de titelbladzijde te kennen geeft: *Elegiarum libri viginti*, twintig boeken elegische gedichten. *Hecatelegium* II, 8 begint met de vraag: ‘Waarom heeft mijn moeder mij bij mijn geboorte Pacificus, de vreedstichter, genoemd?’ (*Pacificum mater cur me enixa vocavit?*) Het moet inderdaad ironisch of eufemistisch bedoeld geweest zijn, zoals uit het verdere gedicht blijkt. Het geweld tussen

de Welfen en de Ghibellijnen was plots weer in alle hevigheid uitgebarsten en zijn vader, een leidende figuur in het kamp van de Welfen, kon samen met zijn hoogzwangere vrouw in de avond via een touw ontkomen uit hun zwaar aangevallen huis en over de rivier het ruwe landschap in vluchten. Bij het opkomen van het daglicht zitten ze vast bij een beek. In haar toestand kan de vrouw niet verder (II, 8, 57-60):⁵

Mijn moeder schreeuwde het uit, mijn vader drukte met zijn hand haar mond dicht.

Ach, ze was niet in staat de goden van het baren aan te roepen!

Ze bracht mij ter wereld en opdat geen geschrei te horen zou zijn geweest,

Dekte ze behoedzaam mijn gezichtje met een hoopje bladeren toe.

Kan het verwonderen dat iemand met zo'n geboorteverhaal zijn mond niet heeft gehouden en het leven op een rauwe manier overdacht en ter sprake gebracht heeft?

Ook Pacificus' verdere levensloop leest als een kleurrijk verhaal. Vroeg wees geworden heeft hij toch een uitnemende opleiding genoten in het ruime veld van de artes en op latere leeftijd in de rechten. Ongeluk in de liefde en het verlies van zijn kinderen brachten met zich dat hij afstammelingen noch familie meer had en zich vaak vreselijk eenzaam voelde. Hij heeft veel gezworven en armoede geleden, maar evenzeer genoten van de gunsten van welgestelde beschermheren. Veel beroepen heeft hij uitgeoefend, van docent tot legerarts. Hij heeft verkeerdt in de omgeving van de heidens geïnspireerde Academia Romana (Pomponiana) en werd ten slotte opgepikt door de reeds vermelde bijna zestig jaar jongere en rijke humanist Angelus Colotius.

In zijn gedichten ontwikkelt hij een uit de genreconventies bevrijde en bijzonder directe taal en stijl en bespeelt hij de schokkende paradoxen van de tastbare werkelijkheid en van de gevoelswereld. Het zijn geen brave elegieën maar afwisselend aanstootgevende én meeslepende gedichten. De *poète maudit* begint het inleidende vers van het eerste boek van het *Hecatelegium* op een manier die pas bij auteurs van de negentiende eeuw zou terugkeren:⁶

Lezer, als je wijs bent, mag je dit boekje zeker niet lezen,

Maar moet je het uit de weg gaan, het vermijden en verwerpen,

Als betrof het de razende pest en een dodelijke ziekte.

Voor hem is die renaissancewereld van het *quattrocento* een onbetrouwbaar gebeuren. In *Hecatelegium* VII, 5, 1-4, formuleert hij het zo:⁷

Weg van de vroegere levenswijze vernieuwt onze tijd zich helemaal,
 En een kind is in elke vaardigheid meer beslagen dan een grijsaard.
 Ik zie steeds weer nieuwe dingen en ga steeds weer mee in die
 vernieuwing:
 In die veranderende wereld word ik steeds weer nieuw.

Uit het verdere gedicht blijkt dat hier helemaal geen vooruitgangsgeloof uit spreekt, maar veeleer perspectiefloosheid en de conclusie dat enkel het onmiddellijk tastbare van tel is.

Angelus Colotius brengt er hem dan uiteindelijk toe zijn inspiratie te milderen door voor de editie van Fano een ‘gekuiste’ versie van zijn elegieën te presenteren en de meer ‘deugdzame’ verhalen over Lucretia en Virginia in zijn elegische stijl te herdichten. Het is toch weer typerend voor hem dat hij geen onbetwiste helden behandelt, maar vrouwen die het slachtoffer geworden zijn van de brutaliteit van mannen en van de onbarmhartige codes van de samenleving. Lucretia ging over tot zelfdoding omdat zij de familie-eer wilde redden. Zij gaf zich pas aan haar verkrachter, toen deze dreigde met onoverkomelijke oneer, en zij nam haar toevlucht tot zelfdoding om haar goede bedoelingen te bewijzen. Virginia werd gedood door haar vader, omdat deze een dreigende onttering wilde voorkomen. Hoe gevoelig Pacificus was voor het probleem van het geweld en voor het feit dat zijn moeder hem die naam van Vredestichter gegeven had, zegt hij in *Hecatelegium* IV, 1, 7-10:⁸

Ik ben niet geschikt voor de oorlog en al evenmin voor wapenfeiten,
 En met bloed bespat aanvalstuig trekt mij echt niet aan.
 Voor de vrede ben ik geboren en mijn heel gevoelige moeder
 Heeft mij naar het woord vrede Vredestichter genoemd.

En hoe afkerig hij was van dat structurele geweld in de cultuur, terwijl hij zelf op het slagveld levens probeerde te redden, spreekt hij uit in V, 10, 9-14:⁹

En elke pijl die van de boogpees vertrokken is:
 Het is alsof die zich door mijn flank geboord heeft.
 Ik hou mijn tranen niet in, wanneer in een ingenomen stad
 Een soldaat rondloopt om de opgehoopte bezittingen te plunderen,

Wanneer hij een wenend meisje van haar ongelukkige moeder losrukt
Om haar met verlies van haar eer de eerste liefdesvreugde te ontroeven.

De Romeinse #MeToo-geschiedenis bij uitstek in Pacificus' hervertelling

Hiermee komt Pacificus' behandeling van de verhalen over Lucretia en Virginia dichtbij. Het zijn twee gebeurtenissen die elk een politiek regime ten val brachten. De verkrachting van Lucretia door de koningszoon en haar zelfdoding hebben de revolutie op gang gebracht waardoor een einde kwam aan het koningschap en in 509 v. Chr. de republiek werd ingesteld. In 449 v. Chr. is door de dood van Virginia een einde gekomen aan het machtsmisbruik van de *decemviri*. Deze beide vrouwengeschiedenissen hebben, aan elkaar gekoppeld of apart, een immens *Nachleben* gekend vanuit diverse aandachtspunten en met eigenzinnige herwerkingen. Dat zo'n verspreid verhalencomplex in contact komt met een niet minder geïndividualiseerd maar toch beduidend anders geïnspireerd geheel als de dierenfabel en het dierenepos kan dan tegelijk verwacht worden en toch verrassend overkomen. Onze bedoeling is allereerst de opbouw en de interesse van Pacificus' *Lucretia*-bewerking globaal te verkennen. In een verdere stap kunnen wij dan proberen het inwerken van het Reynaertmotief beter te duiden.

Als volleerd humanist speelt Pacificus met de klassieke versies van dit verhaal dat in #MeToo-tijden weer zeer aan actualiteit gewonnen heeft.¹⁰ Zoals bij heel wat van die verhalen over het oudste Rome staan we ook hier initieel wellicht voor de verhullende historisering van mythisch-rituele tradities, meer bepaald betreffende hiërogamie en verwerving van het koningschap. De historicus Livius in zijn *Ab urbe condita* (I, 57-58) en de dichter Ovidius in zijn *Fasti* (II, 721-836), de twee belangrijkste versies, zijn alweer bezig met het exploreren van de dramatische en de psychologische spanningen die in het rechttoerechtaan verhaal van bijvoorbeeld Dionysius van Halicarnassus' *Antiquitates Romanae* (IV, 63-71) latent aanwezig zijn. Lucretia's tragisch levenseinde is dan al snel een motief geworden voor debatoefeningen in de retorische vorming. Hierbij sluit het gebruik aan dat Augustinus van haar verhaal maakt in zijn *De civitate Dei* (I, 16-19) om het christendom te verdedigen en te definiëren tegenover de heidense oudheid. En evengoed gaat de dichter Martialis in zijn epigrammen de geïdealiseerde Lucretia spottend onderuithalen (I, 90; XI, 16; XI, 104).

Livius' versie vormt het basisverhaal voor heel de verdere traditie. Onder de regering van de laatste koning, Tarquinius Superbus, voert Rome het beleg van de stad Ardea. Die belegering zit vast en in het Romeinse kamp heerst een sfeer zoals in Homerus' *Ilias* bij de Griekse vloot, toen die door windstilte niet kon uitvaren naar Troje. De zich vervelende officieren en vooral de koningszoon Sextus en zijn familielid Collatinus, de echtgenoot van Lucretia, komen tot een uitdagend debat over de vraag wiens vrouw de mooiste en de degelijkste is. Uiteindelijk stelt Collatinus voor die avond nog de proef op de som te nemen en met een snelle rit in Rome en in Collatia zelf te gaan vaststellen hoe het met hun respectieve vrouwen gesteld is. In Rome treffen zij de schoondochters van de koning zwaar fuivend in onmiskenbaar permissief gezelschap aan. In Collatia is Lucretia nog laat in de nacht met haar dienaressen de dagportie wolarbeid aan het afwerken in de binnenste kamer van het huis. Zij is de *lanifica*, de wolbewerkster, het voorbeeld bij uitstek van de eerbare en trouwe echtgenote, die het late bezoek ook nog gastvrij onthaalt voor de mannen naar het legerkamp terugkeren. Aan dat nachtelijke waagstuk houdt Sextus een fatale begeerte over: hij zal de mooie en kuise Lucretia bezitten en tot zijn nieuwe koningin maken. Enkele dagen later keert hij alleen terug naar Collatia, enkel vergezeld door een slaaf; hij wordt daar als familielid door Lucretia gastvrij ontvangen en voor de nacht naar het gastverblijf gebracht. Als in het huis iedereen vast slaapt, gaat Sextus met getrokken zwaard naar Lucretia toe en plaatst hij de compleet verraste vrouw voor de keuze te sterven of zijn vrouw en koningin te worden. Als hij merkt dat zij de dood zou verkiezen boven zijn aanbod, voegt hij er de dreiging met absoluut eerverlies aan toe. Hij zou naast haar dode lichaam dat van de gedode slaaf leggen en zich erop beroepen de twee wegens hun extreme overtreding van elke erecode rechtmatig gedood te hebben. Om aan die oneer te ontkomen moet Lucretia wel toegeven en Sextus verdwijnt in de nacht, triomferend om een overwinning die uiteindelijk de ondergang van zijn familie en van het regime met zich zal brengen. De troosteloze Lucretia stuurt meteen een boodschap naar haar vader in Rome en naar haar man in het legerkamp. Zij moeten, elk met een getuige, zo snel mogelijk komen. Bij hun aankomst vertelt ze wat er gebeurd is en wil ze, ondanks haar morele onschuld, die ook de samengekomen mannen als tegenargument sterk onderstrepen, toch zichzelf doden om de smet uit te wissen. Die tweevoudige geweldpleging, verkrachting en zelfdoding, is de dubbele grensoverschrijding die de revolutie onder leiding van Brutus op gang brengt en die de val van de koningen en de overgang naar de republiek inluidt.

Het verhaal is de middeleeuwen door heel populair gebleven en keert ook bij de humanisten in verschillende genres en met zijn rijkdom aan interessepunten terug: tirannie en vrijheid, politiek en geweld, eerbaarheid en erotiek, relatie en identiteit.¹¹ Pacificus levert een uniek episch werk. Hij kiest niet voor de uitsluitend heroïsche hexameter – heldendaden zijn aan hem niet besteed, hoorden wij hem al zeggen – maar voor het elegisch distichon, waar hij al zoveel ervaring mee had. Zo komen in die resp. 852 en 870 verzen van de boeken I en II de lyrische en beschouwende dimensies mede aan bod in een fel gedramatiseerd verhaal.¹²

Pacificus ziet het verkrachtingsverhaal als het eindpunt van de hele hoofdzakelijk gewelddadige voorgeschiedenis die begonnen was met de moord van Romulus op zijn tweelingbroer Remus. ‘Eén staat kan nooit twee leiders hebben’ (I, 24: *numquam dominos res capit una duos*), zegt de dichter vanuit een sterk gevoel voor rivaliteit tussen gelijken. Ondanks vredelievende tegenfiguren als de tweede koning, Numa Pompilius, en de voorlaatste, Servius Tullius, loopt het omtrent en na deze laatste helemaal uit de hand. Om zijn niet onbetwiste koningschap veilig te stellen tegenover de rivaliserende Tarquiniï had hij zijn twee dochters, Tullia Maior en Tullia Minor, uitgehuwelijkt aan de twee broers Arruns Tarquinius en Lucius Tarquinius, bijgenaamd Superbus, de trotse en meedogenloze. Had deze een degelijke vrouw getroffen, zegt de dichter, dan had het anders kunnen aflopen. Maar hij is in de greep geraakt van Tullia Minor, de vrouw van Arruns, die haar man maar een doetje vond en in het verleiden van haar schoonbroer de kans zag om via die nieuwe relatie zelf koningin te worden.

Dat waanzinnige mens was gehuwd met de vredelievende Arruns:
 Bloed was haar dorst en haar drank.
 Grote sukkelaar, die in zo’n vergissing verstrikt zit!
 Zelf ben ik ooit steeds weer ongelukkig geweest.

Uit deze verzen (I, 257-260)¹³ blijkt hoe Pacificus in heel deze geschiedenis ook zijn eigen levensverhaal laat meespelen. Hij identificeert zich met Arruns, aan wie hij zijn eigen naam als epitheton toekent (*pacifico Arrunti*).

Tullia Minor slaagt in haar opzet. De aanvankelijke partners zullen uitgeschakeld worden, koning Servius Tullius zal op een gruwelijke wijze geliquideerd worden en het schrikbewind van Tarquinius Superbus zal een aanvang nemen. Kort samengevat luidt haar plan (I, 337-340):¹⁴

Laten we de vergissing van het lot ombuigen en een nieuwe eenheid vormen:

Na een kort beraad moeten we tot de daad overgaan.

Wie weet overigens niet dat voor het koningschap alles toegelaten is?

Voor het koningschap is het zelfs geoorloofd de goden geweld aan te doen.

Goden, lot, natuur: met die termen duidt de dichter het omvattende verloop van de werkelijkheid en zijn immanente gerechtigheid aan. Het is geen blind gebeuren maar een proces dat zijn tijd neemt en met voortekens de overmoedige mensen verwittigt. Deze thematiek speelt hier een belangrijke rol en sluit aan bij een behandeling van het Lucretia-motief zoals die reeds voorkomt in Laurentius Valla's *Dialogus de libero arbitrio* (*Gesprek over de vrije wil*, 1438-39) en zou doorgaan tot in het allegorische slotverhaal over de betekenis van Sextus Tarquinius' misdaad in Gottfried Wilhelm Leibniz' *Essais de théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal* (1710).

En ook over de manier waarop Pacificus de verdere geschiedenis zal behandelen, doet hij in deze context een belangrijke uitspraak. Op het moment dat Livius met de behandeling van dit hoogtepunt van geweld gaat beginnen, zegt hij dat ook het Romeinse paleis hier het decor vormt voor een misdaad zoals die voorkomt in een Griekse tragedie (I, 46, 3: *Tulit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum*). In de literaire terminologie van de oudheid werden de tragedie en de verheven stijl van dit genre aangeduid met de term *cothurnus*, de verhoogde toneellaars van de tragedieacteurs. Nu stelt Pacificus in I, 347: 'Dit gebeuren is een 'satire', dit gebeuren is een 'cothurne/tragedie' waard' (*Haec satyra res est, res est haec digna cothurno*). Hiermee geeft hij te kennen dat hij zich niet wil beperken tot een hooggestemde en heroïserende benadering van de gebeurtenissen (*cothurnus*), maar dat hij ook het ruwe realisme van de directe menselijke beleving (*satyra*) een plaats wil geven.

Die vermenging van genres, waarbij de inbreng van het dierenverhaal een belangrijke rol speelt, is een belangrijke leessleutel om Pacificus' verdere ontwikkeling van en ingrepen in het klassieke verhaal te kunnen volgen. Als hij bij de karakterisering van Tarquinius' brutaal optreden als koning zegt dat de gaven van die man waren: de sluwheid van de vos, de dolheid van de hond, de woede van de leeuw en de vraatzucht van de wolf (I, 449-450)¹⁵, dan verwijst hij niet naar dieren uit de antieke mythe, ook niet alleen maar uit de esopische fabel, die hij af en toe in vergelijkingen oproept, maar naar een constellatie uit

het dierenepos. Zij zijn alle vier aanwezig op de hofdag van koning Nobel en bij Reynaerts proces.

Binnen het verhaal van Lucius Tarquinius Superbus' tirannie treden dan verder zijn zonen en vooral de oudste, Sextus Tarquinius, op. Hij is de ergste van de drie en het evenbeeld van zijn vader. Door een sluw en gewelddadig spel dat hij samen met zijn vader speelt, kan hij de stad Gabii veroveren. Nu denkt Tarquinius Superbus dat hij alles in handen heeft en dat zelfs de goden hem niet meer kunnen deren. Maar de goden verheffen de hoogmoedige om zijn val des te dieper te maken (I, 539-542);¹⁶ en ook de natuur komt orde op zaken stellen, nadat ze eerst voortekens gestuurd heeft (I, 543-546). Ongerust over een hele reeks dergelijke fenomenen (I, 547-574) gaat vader Tarquinius de god Apollo raadplegen en verneemt hij dat hij zijn zonen beter zou verwijderen, daar een van de drie voor hem een bedreiging vormt. Tarquinius heeft geen schrik van de goden maar is toch voorzichtig: de jongste twee promoveert hij weg en Sextus heeft zijn officierentaak bij het onbesliste en vastgelopen beleg van de stad Ardea (I, 575-598), het traditionele begin van het Lucretia-verhaal.

In Pacificus' bewerking van de Ardea-passage (I, 599-646) valt de toenadering aan tafel tussen de standen op (I, 603-604):¹⁷

De senatoren lagen aan samen met het volk, elkeen bediende zichzelf,
Om het even wie nam daar dezelfde wijnen en spijzen.

En als zij aan grapjes over de vrouwen toe zijn, gaat de discussie op en af en beweert Sextus Tarquinius uitdagend dat de zijne de mooiste en de degelijkste is, waarop Collatinus hem tegenspreekt en voorstelt dat ze zelf zouden gaan zien hoe het met hun wederhelften gesteld is. Pacificus zegt dat Sextus in de discussie tussenkwam om het volk ter wille te zijn (I, 611-612: *populariter infert / se pugnae Sextus*). De dichter is duidelijk zijn nieuwe 'volks' decor aan het voorbereiden.

En in welke toestand zullen zij inderdaad hun vrouwen aantreffen? De vrouwen van de Grieken die Troje gingen innemen en daarvoor tien jaar nodig hadden, leden allemaal onder de afwezigheid van hun mannen. Maar hoe zij dit gemis doorstonden, was heel verschillend (I, 647-654). Sextus' vrouw vindt dat het de mannen zijn die de moeilijkheden veroorzaken en met wijd open deuren is ze met haar gezelschap zwaar aan het fuiven. Bij Pacificus zijn open deuren een kwalijk teken van bedreiging en onbetrouwbaarheid, gesloten deuren een aanwijzing voor veiligheid en trouw (I, 655-690). Als haar man plots opdaagt, heeft ze dus een groot probleem, maar geholpen door haar die-

nares Pythia – de waarzegster! – kan ze zich redden. Ze had zagezegd tijdig de komst van haar man vernomen en meteen een verwelkomingsfeestje kunnen organiseren. Hier wordt een pijnlijk-komisch stukje opgevoerd. Sextus, die bij de eerste aanblik versteende, laat zich overtuigen, excuseert zich dan en trekt zich met haar terug voor de verzoening. Ondertussen gaat het feestje verder en kunnen de onverwachte bezoekers mee aanschuiven. Collatinus bedenkt bij zichzelf welk een onvoorstelbare ‘ezel’ die vervaarlijke Sextus toch is en welk een bedreiging hij vormt voor het regime van zijn vader.¹⁸ Van zijn kant denkt Sextus dat hij de wedstrijd al gewonnen heeft en hij nodigt Collatinus uit de tocht verder te zetten (I, 691-778). Tijdens de rit naar Collatia worden vele gesprekken gevoerd, zegt Pacificus, maar hij vult die overbrugging vooral in met een uitvoerige lof van Lucretia, die zichzelf herkent in de Griekse Penelope en haar jarenlange wachten op haar Troje-strijder Odysseus (I, 779-II, 96).

Lucretia's entourage is er geen van rijkenluxe en -ondeugd maar van gewone mensen in een landelijk decor. De sfeer is inlevend en allesbehalve heroïsch. En geleidelijk aan zal door het contrast tussen de twee werelden en de toenemende dreiging een soms grappige maar vaak ook pijnlijke ironie naar voren komen. Wanneer de mannen al een eind ver in de nacht aankomen, geraken zij niet meteen binnen. Alles is goed beveiligd. Bij het huis sluit een kleine tuin aan. Het tuinmotief was in het verhaal binnengekomen doordat koning Numa Pompilius op zo'n plaats de nimf Egeria ontmoette; het was een tweede keer te vinden, als verdorde tuin, onder de voortekens die Tarquinius Superbus kwamen verwittigen (I, 121-122 en 557-558). Die tuin wordt bewoond en beheerd door de oude dienaress Baucis, onmiskenbaar een verwijzing naar het verhaal over het ideale koppel Philemon en Baucis uit de *Metamorphosen* van Ovidius (VIII, 626-720), die de bezoekende goden zo voorbeeldig ontvangen hadden. Als Collatinus bij haar aanklopt, maakt ze zich eerst boos maar al snel herkent ze de echtgenoot van haar meesteres en opent ze haar deurtje. Collatinus vraagt meteen dat ze hem en Sextus naar Lucretia zouden brengen, maar op zo'n manier dat Lucretia niet doorheeft hoe naast Baucis ook de andere twee bezoekers haar kunnen horen en zien.¹⁹ Door de tuin gaan zij naar het huis en lopen de trappen op naar de goed afgesloten bovenverdieping. Wanneer Baucis aanklopt, duurt het een tijdje eer een andere dienaress, Pholoe, hen hoort en komt opendoen.²⁰ De mannen houden zich terzijde en Baucis richt zich tot Lucretia met het verwijt dat ze alweer met haar dienaressen zo laat aan het werk is, terwijl de olielamp bijna uitgebrand is en er in de haard enkel nog as ligt. Lucretia antwoordt dat ze dringend een wachtmantel (*lacerna*) voor haar

man wil klaarhebben en zegt welke zorgen ze zich maakt omtrent de harde en gevaarlijke omstandigheden waarin Collatinus verkeert. Het wordt haar te veel en ze zakt ineen van verdriet. Op dat moment komt haar man tevoorschijn om haar te troosten, zo anders dan wat zich te Rome afspeelde toen Sextus daar onverwacht bij zijn vrouw binnenkwam. Ook hier volgt nog een fijne ontvangst en uiteindelijk worden de slaappleaatsen klaargemaakt (II, 97-190).

Heel dit tafereel is de voorbereiding op de vossenpassage die zal volgen bij Sextus' tweede en fatale bezoek aan Collatia en die het hoogtepunt vormt van Pacificus' spel met de genres. Na die eerste ontmoeting schiet het verhaal nu sneller op. Lucretia en Collatinus gaan rustig slapen, maar Sextus is helemaal overhoop van de ontmoeting met die vrouw en doet die verdere nacht geen oog dicht (II, 191-222). De volgende morgen triomfeert Collatinus en moet Sextus zijn nederlaag in de wedstrijd toegeven (II, 223-232). Zonder verder commentaar keren zij terug naar Ardea, waar Sextus zijn officierentaak voor die dag snel afwerkt - o.m. het offeren van een schaap! - en zich terugtrekt om zich te concentreren op zijn besluit. Zijn huwelijk met Lucretia - met of tegen haar zin en ondanks alle voorts te verwachten tegenstand - zal de herhaling zijn van het huwelijk van Tarquinius Superbus en Tullia Minor en de greep naar de macht mogelijk maken (II, 233-254).

In de avond rijdt Sextus weer naar Collatia, wordt daar als familielid door Lucretia en haar dienaressen vriendelijk ontvangen en maakt de gastvrouw wijs dat hij de val van Ardea komt melden. Hij zegt dat met Collatinus alles in orde is, maar dat deze nog enkele dagen door bestuursopdrachten opgehouden wordt. Dit verheugende nieuws geeft Lucretia het gevoel dat haar man als het ware al terug is. En zo trekt Pacificus in deze passage via allerlei dubbelzinnigheden geleidelijk de ironie op gang. Zo zegt Sextus aan Baucis dat hij geen honger heeft omdat hij zijn vrouw mist, waarop het oudje antwoordt dat het voor haar nog veel erger was toen haar man in de winter kudde moest gaan hoeden in Calabria. Als ook de dienaressen zich teruggetrokken hebben en Sextus zich met zijn kwade bedoelingen alleen in de gastenkamer bevindt, laat hij de deurvleugels op een kier staan, op de uitkijk als een roofvogel, als een wolf. Pacificus houdt hier de sfeer van het eenvoudige leven aan. Hij laat Lucretia zelfs zeggen dat in een eenvoudig huis soms goden op bezoek komen - barre ironie in deze omstandigheden én tegelijk een verwijzing naar Ovidius' reeds vermelde metamorfose. De dichter sluit de passage af met een lange beschouwing over de politieke gevolgen van wat staat te gebeuren: de revolutie, geleid door Brutus (II, 255-396).

Nu volgt het tafereel dat voorbereid werd door II, 97-190. Het speelt zich af tussen het moment waarop allen zich teruggetrokken hebben en dat waarop de fatale confrontatie tussen Sextus en zijn slachtoffer Lucretia kort hierop zal plaatshebben. In de landelijke sfeer verschijnt een reële vos die onheil aanricht in het kippenhok bij het huis, waardoor paniek ontstaat bij Lucretia en de meisjes die zo laat nog aan het werk zijn. Sextus maakt van de gelegenheid gebruik om zich in Lucretia's kamer te verbergen en als een nog gevaarlijker vos op zijn prooi te wachten. Het motief van de kwade voortekens, dat al een belangrijke rol speelde in heel het verhaal, evolueert hier a.h.w. tot een alles overwoekerende allegorie die tegelijk twee werkelijkheden op een ironische manier op elkaar laat inspelen. Lucretia en de meisjes beleven het als heel gewone mensen met hun onmiddellijke emoties, maar zonder door te hebben hoe alles verwijst naar een hen bedreigende wereld van macht en geweld, begeerte en destructie. Pacificus buit hier het vermogen van genre- en stijlverschuiving dat in het tragikomische dierenepos ligt, op een unieke manier uit (II, 397-504).²¹

De nadere ontleding van dit tafereel reserveren wij voor ons laatste deel. Wij hebben nu genoeg zicht op de elementen en tendensen van Pacificus' verhaal om het vervolg bondig te overlopen. Op het moment dat Lucretia zich uitkleedt om eindelijk te gaan slapen, doet Sextus hetzelfde en springt hij met zijn zwaard in de hand tevoorschijn. De intimidatie- en verkrachtingscène wordt heel snel verteld: het is immers de situatie van de roofvogel tegenover de duif, van de wolf tegenover het lam. En door het verlies van haar eer zal ze niet meer zijn dan aas voor de dieren. De dichter vraagt zich af waar nu de hemelse tekens blijven en of de goden wel bestaan. Zonder de gevolgen van zijn wandaad te beseffen keert de uitgelaten Sextus terug naar het legerkamp. De compleet ontredderde Lucretia betreurt dat zij al niet eerder haar leven heeft kunnen geven voor haar man (II, 505-610).

Op het moment dat de heldin klaarstaat om zich met haar werkmes in de borst te stoten, daalt de godin Pallas af uit de hemel en trekt ze haar van achteren bij de haren. Dit is een reminiscentie aan wat in het begin van de *Ilias* gebeurt (I, 197). Daar houdt de godin op diezelfde manier de heel erg in zijn eer aangetaste Achilles ervan af tot een uitkomstloze wraakneming over te gaan en biedt ze hem een beter perspectief. Hier doet Pallas iets gelijkaardigs. Zij toont het vooruitzicht op de revolutie en de val van de Tarquiniï en stelt voor dat Lucretia naar haar vader te Rome zou gaan, daar onder de vooraanstaanden haar wrekers zou engageren, pas dan haar relaas zou doen en uiteindelijk heel bezonnen haar weg zou uitstippelen om, als eervol in leven blijven voor haar niet mogelijk is, eervol te sterven. De godin verdwijnt en Lucretia herpakt zich.

Via Pallas' tussenkomst wordt een voerman gevonden om de vrouw naar Rome te brengen. Tegenover haar dienaressen in Collatia wil Lucretia niets lossen van wat haar kwelt. Ze moet er alleen doorheen, zegt ze, en de andere vrouwen zullen het pas vernemen als iedereen het mag weten (II, 609-690).

Als Lucretia te Rome aankomt, is daar het verjaardagsfeestje voor haar vader aan de gang. Ze biedt er zich als smekeling aan en verzoekt de vooraanstaanden wraak te nemen wegens een kwaad dat erger is dan de dood. Wat er gebeurd is, zal ze pas vertellen als die waardige wrekers en vooral haar man aanwezig zijn. Vader Lucretius krijgt de steun van zijn gezelschap om die wrekers bijeen te roepen. Als Collatinus het bericht krijgt, verstijft hij maar herpakt zich meteen en vertrekt naar Rome. Onderweg wordt hij almaar ongeruster en vraagt zich af wat er wel gebeurd kan zijn. Is zijn huis afgebrand of is het geplunderd? Is tijdens zijn lange afwezigheid Lucretia misschien moeder geworden of heeft Lucretius voor zijn dochter een andere man gekozen? Met dit bitterzoete grapje maakt Pacificus ook de vermetele held Collatinus nog vlug even tot een gewone mens, voor hij in Rome met een heel andere confrontatie te maken zal hebben. Nu de kring volledig is, kan Lucretia haar droefheid bedwingen en gaat ze in vijf stappen tot haar bekentenis over. In de eerste twee vertelt ze wat er gebeurd is maar zonder de naam van de schuldige te noemen. In de derde stap valt eindelijk de naam van Sextus. Maar, zegt haar vader, zij heeft niets misdaan, daar enkel de geest en de wil kunnen zondigen en dit bij haar zeker niet het geval geweest is. In de vierde stap aanvaardt Lucretia die beoordeling maar voegt ze eraan toe dat enkel de dolk het gekwetste eergevoel kan genezen en dat ze nooit een negatief voorbeeld zou willen zijn. En dan de laatste stap: ze kijkt niet langer naar de andere mannen maar ...²²

Na die woorden keek ze weer fier op naar haar man en zei:

'Laat me na het misbruik mezelf aan jou terugschenken door mijn dood.'

Meteen doorstak ze met het mes dat onder haar kleed verborgen zat

Haar borst, en stortte ineen voor de ogen van haar man.

De kwestie van de eer wordt uiteindelijk ingekapseld in de beleving van de relatie. Pacificus heeft voordien reeds enkele keren verwezen naar het mythologische Alcestis-motief, het verhaal van de vrouw die bereid is voor haar man te sterven.²³ Dit is voor de dichter blijkbaar de ultieme echo van zijn in I, 260 uitgesproken hartzeer omtrent het feit dat hijzelf geen gelukkig huwelijk gekend heeft (II, 691-852).

Het realistische én allegorische tafereel over de sluwe en dodelijke vos

Terug nu naar II, 397-504, het nachtelijke tafereel bij het tweede bezoek van Sextus, dat een parallel vormt met II, 96-190, het tafereel bij de aankomst van de mannen te Collatia de nacht voordien. Beide passages beginnen met de melding dat de nacht al vergevorderd is en ook nu is Lucretia met haar meisjes nog aan het werk en speelt de tuin een rol. Daar bevindt zich een met riet afgedekt kippenhok en daar is pas een vos binnengedrongen die hier en daar een van zijn slachtoffers in het nauw wist te drijven en met zijn beten aangevallen heeft.

Er was lawaai en het gekrijs alarmeerde de dienaressen en de meesteres.
 Zoals zij waren, sprongen zij op en gingen zij helpen.
 Gewapend met spinrokken, wiel en kam liepen zij weg
 Uit de binnenkamer en niemand dacht eraan de deur te sluiten.
 Hij daar drong snel de niet langer bewaakte kamer binnen
 En kroop onder het bed om er zich stil te verbergen.

In deze verzen (II, 405-410)²⁴ breekt de Reynaertinspiratie, die al aangekondigd was in de karakterisering van Tarquinius Superbus via vier dieren uit het epos (vos, hond, leeuw en wolf: I, 449-450), helemaal door. Die vroege aankondiging en de manier van vertellen in deze passage hier doen vermoeden dat de bestemmelingen van het gedicht vertrouwd waren met de materie. Dit is de onmisbare voorwaarde om het hele spel van gelijkenissen en voortekens in deze passage te kunnen volgen.

In verband met die vertrouwdheid moet allereerst gedacht worden aan branche XXVII van de *Roman de Renart*, de Frans-Venetiaanse *Rainaldo e Lesengrino*.²⁵ Het eerste deel van dit dertiende-eeuwse gedicht herneemt, zoals het Vlaamse *Van den vos Reynaerde*, de eerste Branche, *Li plaid*, over de hofdag van koning Nobel waarop de vos terecht moet staan. Hier heeft die aankomst niet plaats 'in eenen tsinxendaghe' maar 'd' una festa del' Asansion', op Hemelvaartsdag. En de eersten die zich samen komen beklagen over de verraderlijke en ontrouwe 'Rainald' zijn 'un Chantacler' en 'Lesengrin'. Die haan heeft het meer bepaald over de aanvallen van de vos op het pluimvee en Isegrim over de 'verkrachting' van zijn vrouw 'Lesengra' door zijn kwaadaardige tegen-speler. Er komt zich ook nog een gewonde kip bij de aanklagers voegen. En dan is het 'Gilberto, li tason', de das Grimbeert, die het voor Reynaert opneemt ...

Zoals de vos op de kippen had geloerd, zo hield Sextus de vrouwen in het oog en door de verwarring die de aanval van de vos teweeggebracht had, kon hij de rol van de agressieve kippendief overnemen en doordringen tot in de intiemste kamer van het huis om daar zijn slag te slaan. Maar het verhaal gaat eerst even op een haast grappig realistisch niveau verder. Het niet-weten van de eenvoudige vrouwen is verregaand en zij nemen in het gebeuren aanvankelijk nog geen tekens waar (II, 411-422):²⁶

De vrouwen vonden een toegetakelde kip met afgebeten kop
 En een haan was erg gewond.
 ‘Baucis, het is allemaal jouw schuld’, zei Lucretia.
 Vanavond heb je dit luik niet gesloten.
 Je bent helemaal niet bezorgd om wat van mij is, stuk ongeluk,
 En je bent een ramp voor mijn domein.
 Pluim die kip en maak ze morgenvroeg klaar,
 Help de haan en verzorg zijn wonde hoe dan ook.’
 En als ze dan het huis weer binnengingen, stootte zij, ontdaan als ze was,
 Haar voet en struikelde ze over de drempel.
 En als haar twee dienaressen haar dan toch overeind geholpen hadden,
 Zei ze: ‘Goden, ik smeed u, moge dit voorteken niets ergs inhouden.’

Een Lucretia die krakeelt tegen die goedige Baucis, het is wel een uniek optreden van de heldin binnen de geschiedenis van haar verhaal. Maar voor de lezer laten dat klaarmaken van de gedode kip en de verzorging van de haan al onvermijdelijk iets aanvoelen van wat de volgende dag gedaan zal moeten worden: de lijkbezorging van de vrouw en het bijstaan van haar man. En voor Lucretia zelf is het struikelen over de drempel een eerste onheilstekens dat ze bewust beleeft.²⁷ Wanneer ze dan met de dienaressen weer binnen is en neerzit, begint ze te beseffen dat ze die nacht al meerdere vreemde tekens waargenomen heeft. Ze voelt aan dat langer werken geen zin heeft en ze spreekt af de volgende morgen vroeg opnieuw te beginnen. Wanneer de meisjes weg zijn, heeft ze bijzonder veel moeite om de deur van de kamer gesloten te krijgen.

Als overgang naar wat Lucretia nu alleen beleeft op haar kamer, formuleert de dichter de klacht (II, 441-448):²⁸

Waar zal je terechtkomen, goedmenende maar aan bedrog en list
 Uitgeleverde eenvoud? Waar loop je heen, moedige trouw?
 Wee mij, waarheen word je meegekleurd? Waarheen trekt jou een on-
 wetende vergissing?
 Wee mij, dat met jou samen, lammetje, een wolf ingesloten zit.
 Wat doe je? Ach, je beseft het niet, je bent hier niet alleen, maar samen
 met jou
 Is hier een vijand en een gruwelijk onheil en een wrede pest.
 Gooi fakkels in het huis en lever alles uit aan de woeste vlammen,
 Want er schuilt hier een Sphinx en een Hellehond.

Hier verschijnen weer dieren – uit een esopische fabel en uit de mythologie – als vergelijkingsmateriaal, maar Lucretia wordt door de dichter vooral opgeroepen door formules uit de religieuze taal: ‘goedmenende eenvoud’, ‘moedige trouw’, ‘onwetende vergissing’, die de aanloop vormen naar haar in deze omstandigheden eenzame en bijzonder bewogen avondgebed.²⁹ Op haar kamer bevindt zich een klein heiligdom voor de met vele namen genoemde maar universele moedergodin, de Egyptische Isis, van wie het beeld, voorzien van al haar attributen, uitvoerig beschreven wordt (II, 449-474). Onder haar bescherming heeft Lucretia zich gesteld en aan haar brengt ze haar dankbare gaven. Hierbij horen lelies en rozen uit de tuin - waarmee dit tuinmotief afgerond wordt en de kleurensymboliek van wit en rood, deugdzaamheid en schoonheid, naar voren treedt (II, 475-480).³⁰ Tot die godin richt Lucretia dan haar gebed, waarin ze het heeft over de verontrustende voortekens van die avond en vooral haar hoop uitspreekt dat Isis haar zeker nu zal verhoren en de lotsbeschikking in een gunstige zin zal wenden, zodat ze geen bedreiging vormt voor haar man Collatinus. Maar het beeld weent en stemt slechts schijnbaar in met Lucretia’s bede. Dan moet de onzekere vrouw gaan zitten, weifelend tussen hoop en vrees. Pacificus werkt duidelijk het contrast uit met wat de vorige avond gebeurde, toen Collatinus wel uit het duister kon opduiken om zijn erg ongeruste vrouw in zijn armen te nemen. Zij sluit af met de verzuchting dat de goden hopelijk het beste voor hebben met haar man en zij zal zich dan klaarmaken om, zoals zij bij het afscheid tot de meisjes gezegd had, in de slaap toch enige troost te vinden (II, 481-504). Dan breekt het cruciale moment aan, waarop een dreigende Sextus plots tevoorschijn komt, zoals het samen met het verdere verloop van het verhaal hierboven al werd voorgesteld.

Met die tweede door Pacificus in het klassieke Lucretia-verhaal ingeschoven passage is helemaal duidelijk wat zijn belangrijkste thema is. Hij neemt wel aan

dat onrecht en machtsmisbruik uiteindelijk zichzelf straffen. Zo komt tegen de gewelddadige achtergrond van de geschiedenis van het Romeinse koningschap de ondergang ervan in dat vergeldingsperspectief een aantal keren in zicht als een resultaat dat voorspeld en verwacht wordt. Maar die revolutie is niet het onderwerp van het rechtstreekse verhaal, dat ophoudt met de dodelijke verwonding die Lucretia zichzelf toebrengt. Wat Pacificus blijkbaar vooral wil uitbeelden, is hoe mensen vanuit hun beperkte en onzekere ervaring altijd weer de speelbal zijn van het grotere gebeuren. In die zin zijn zij steeds weer 'kleine' mensen. Zelfs de onervarende machtsmensen, die de goden tarten, doen dat maar door zichzelf en de anderen te bedriegen en veel leed te bezorgen. Dit is de eeuwenoude ironische thematiek van de tragedie.

Pacificus blijft evenwel niet op het hoge niveau van het tragische genre. Hij nuanceert het door de inbreng van een direct realisme. Hij verplaatst Lucretia en haar veelgeprezen kwaliteiten naar een eenvoudig en haast idyllisch landelijk decor, erg contrasterend met het verdorven aristocratische Rome waar Sextus' vrouw aangetroffen werd. Lucretia leeft er samen met volkse mensen en zal met hen mee op een soms haast komische wijze de aanloop naar haar ondergang meemaken. Hiertoe leent het materiaal van het dierenepos zijn verruimende potentieel. Dit gebeurt meer bepaald via de demonische figuur van de vraatzuchtige en verkrachtende vos. Voor wie met het verhaal van Reynaert vertrouwd is, moet zich een onmiddellijk herkenningsmoment voordoen als de paniek bij de aanval van de vos op de kippen aan die andere spiedende 'vos', Sextus, de gelegenheid biedt om in een bijzonder dreigende hinderlaag te gaan liggen.

Door die spanning tussen mens en dier ontstaat dan als het ware een kettingreactie van tegelijk grappige én gruwelijke vergelijkingen en betekenisverschuivingen. Hoge beschouwingen en reële belevingen doorkruisen elkaar. Dit spel zet zich door tot in Lucretia's avondgebed en het verbindt zich daar met de vragen over het lot en de gerechtigheid. Hoe erg is het niet dat zij de godin om bijstand smeekt voor haar man bij Ardea, terwijl zij zelf ter plaatse zonder het te beseffen in erger dan doodsgevaar verkeert! Een ultieme echo van dit spel zijn de vragen van Collatinus tijdens zijn rit naar Rome omtrent wat zijn vrouw wel kan overkomen zijn: brand, plundering, moederschap, door haar vader aan een andere man gegeven ... Uiteindelijk bevestigt Lucretia haar onverbreekbare relatie met haar echtgenoot die zo'n gevaarlijk spel op gang gebracht had, door op het laatste moment hun band met haar bloed te bezegelen. Ze schuift daarmee de hoge waarden van eer en geweten, zo kenmerkend voor de

klassieke versies van het verhaal, even opzij om zich helemaal toe te spitsen op de bevestiging van hun relatie en haar toewijding aan haar man, een beslissing die zowel voor de heidense Livius als voor de christelijke Augustinus al even bevreemdend zou geweest zijn.

Tot hier een eerste verkenning van een toch wel ten onrechte vergeten versie van het Lucretia-verhaal en van de specifieke kracht van het dierenepos die er zich in manifesteert.

NOTEN

1 Voor dit gedeelte steunen wij vooral op de uitgaven van Juliette Desjardins, *Pacifico Massimi, Les Cent Elégies / Hecatelegium*, Florence, 1489, Grenoble, ellug, 1986, en *Pacifico Massimi, Les Cent nouvelles Elégies / Hecatelegium II*, Parijs, Les Belles Lettres, 2008.

2 Wij blijven de dichter met zijn voornaam noemen, zoals hijzelf ook deed. 'Pacificus', vreedstichter zijn, beschouwde hij blijkbaar als zijn levensopdracht.

3 Cod. Vat. Lat. 2862 bevat Pacificus' autograaf met aantekeningen door Colotius en vormde blijkbaar de basis voor de uitgave van Fano, 1506. De Vaticaanse bibliotheek bewaart meer dan tweehonderd handschriften uit de bibliotheek van Colotius. Deze humanist was ook één van de eersten die Provençaalse poëzie verzamelde; in opdracht van Napoleon is dit materiaal geroofd en naar de Bibliothèque Nationale te Parijs overgebracht: BN, ms. fr. 12474, voorheen Vat. Lat. 3794. Zie voor Colocci de notitie van F. Petrucci in: *Dizionario Biografico degli Italiani*, 27, Rome, 1982, p. 105-111; voorts de *Atti del Convegno di Studi su Angelo Colocci: Jesi, 13-14 settembre 1969* (ed. V. Fanelli), Jesi, 1972; V. Fanelli, *Ricerche su Angelo Colocci e sulla Roma cinquecentesca*, Vatikaanstad, 1979.

4 In een grafgedicht dat de bundel van 1506 afsluit, staat: 'aan wie tweemaal tien lustra leefde (*viventi bis lustra decem*)'. Volgens de notitie van Alessandra Mulas, 'Massimi, Pacifico', in: *Dizionario Biografico degli Italiani*, 71, Rome, 2008, zou hij geboren zijn rond 1410. In 1506 heeft ook uitgever Soncino Fano verlaten om er pas jaren later sporadisch terug te keren (wikipedia: Soncino (family)).

5 Clamabat mater, dextra pater ora premebat.

Non valet, a, partus illa vocare deos!

Me parit, et ne quis veniat vagitus in auras,

Provida compositis frondibus ora tegit.

Van Pacificus' Lucretia- en Virginia-herdichtingen bestaat geen moderne uitgave. De uitgave van Fano 1506 is op het net te vinden, net als de uitgave *Carmina Pacifici Maximi poetae Asculani*, Parma, apud Galeatium Rosatum, 1691, die de best leesbare tekst biedt. De *Lucretiae libri II* zijn er te vinden op de p. 182-240: p. 182 = I, 1-22; p. 183-209 = I, 23-832 (= 27 x 30 vv.); p. 210 = I, 833-852 / p. 211 = II, 1-20; p. 212-239 = II, 21-860 (= 28 x 30 vv.); p. 240 = II, 861-870.

6 Lector, si sapis haud legas libellum
 Sed vites, fugiasque, respuasque
 Ut pestem rabidam gravemque morbum.

De inleidende versjes van de afzonderlijke boeken van het *Hecatelegium* zijn in hendecasyllaben gedicht.

7 Omnis ab antiquis renovatur moribus aetas
 Et puer est omni doctior arte sene.
 Resque novas semper video, semperque renascor,
 Mutato fio semper in orbe novus.

8 Non ego sum bellis, non ullis utilis armis,
 Nullaque resperso tela cruore iuvant.
 Paci ego sum natus: pacis de nomine mater
 Pacifico nomen non mihi dura dedit.

9 Et quaecumque venit nervo districta sagitta,
 Hanc puto per nostrum transiliisse latus.
 Non teneo lacrimas, cum capta per oppida miles
 Currit et aggestas depopulator opes,
 Cum trahit a misera lugentem matre puellam,
 Gaudiaque amisso prima pudore rapit.

10 Mithu Sanyal, *Rape: From Lucretia to #MeToo*, Londen/New York, Verso Books, 2019. Het is de vertaling van *Vergewaltigung. Aspekte eines Verbrechens*, Hamburg, Nautilus Flugschrift, 2016.

11 Zie o.m. Paul Thoen en Gilbert Tournoy, 'Lucretia Lovaniensis. The Louvain Humanists and the Motif of Lucretia's Suicide', in: *Humanistica Lovaniensia*, 56 (2007), p. 87-119; Iid., 'De Romeinse Lucretia en haar Poolse tegenhangster: een poëtisch dispuut te Brugge tussen de Vlaamse humanist Stefaan de Grave en de Poolse diplomaat Johannes Dantiscus', in: *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis te Brugge*, 153 (2016), p. 137-175, met verdere bibliografie.

12 In I, 1-14, weegt de dichter af met welk van de twee gevallen, Lucretia of Virginia, hij gaat beginnen en in II, 853-870, maakt hij de overgang naar het tweede verhaal.

13 Efferā pacifico coniuncta est uxor Arrunti,
 Cui sitis et potus non nisi sanguis erat.
 O multum infelix, qui tanto errore tenetur!
 Ipse fui quondam terque quaterque miser.

14 Mutemus fati errorem, iungamur in unum.
 Haec est consilio res facienda brevi.
 Caetera quis nescit pro regno cuncta licere?
 Pro regno fas est et violare deos

15 Calliditas vulpis, rabies canis, ira leonis,
 Ora lupi, haec illi dona fuere viro.

16 Denkt Pacificus hier wellicht allereerst aan het joods-christelijke Lucifer-verhaal?

17 Accumbunt cum plebe patres, sibi quisque ministrat,
Quilibet haec eadem vina cibosque capit.

18 Die overweging begint met: 'Wat een naïeveling is hij toch! Als iemand hem zou zeggen dat een ezel slagpennen heeft, gelooft hij dat het dier gevlogen heeft.' (I, 739-740: *Heu quantum simplex credit sibi: dicat asello / Esse aliquis pennas, ille volasse putat*). De uitdrukking waarmee hier gespeeld wordt, komt sinds de middeleeuwen voor in logica-tractaten: 'Si asinus volat, (ergo) habet pennas / alas': 'Als een ezel vliegt, moet hij (dus) slagpennen / vleugels hebben' (E. J. Ashworth, 'Propositional logic in the sixteenth and early seventeenth centuries', in: *Notre Dame Journal of Formal Logic*, Vol. IX, nr. 2, april 1968, p. 179-192 (182)).

19 Die verrassende overgang is ontleend aan Ovidius' versie van het verhaal (*Fasti* II, van v. 758 naar v. 759) en biedt Pacificus de mogelijkheid er een hele nieuwe scène rond op te bouwen.

20 Pholoe is de naam van een preuts dametje uit de Latijnse liefdeslyriek (Tibullus I, 8 en 9; Horatius, *Carmina* I, 33, II, 5, III, 15; vgl. de door Pan achtervolgde nimf met die naam in Statius' *Silvae* II, 3).

21 Cf. Jozef Janssens & Rik van Daele, *Reinaerts streken. Van 2000 voor tot 2000 na Christus* Leuven, Davidsfonds/Literair, 2001, p. 90-95: 'Spelen met genreconventies'.

22 Dixerat et rursus spectans animosa maritum
'Rapta,' inquit, 'reddam me tibi morte mea.'
Mox sua traiecit ferro, quod veste latebat,
Pectora et ante sui corrui ora viri.

23 Uitdrukkelijke vermelding van Alcestis in II, 607-608: 'Door in te staan voor haar echtgenoot verdiende Alcestis hoge lof: door haar dood wilde ze haar man van de dood bevrijden (*Alceste meruit claram pro coniuge laudem, / Morte sua voluit morte levare virum*)'.

24 Fit turba et stridor servas dominamque citavit.
Sic ut erant, surgunt auxiliumque parant.
Armataeque colis radiisque et pectine currunt
E thalamo; meminit claudere nulla fores.
Occupat ille celer thalamum custode vacantem;
Sedit sub tacito delituitque toro.

25 Wij gebruikten de uitgave *Rainardo e Lesengrino* per cura di E. Teza, Pisa, Nistri, 1869 (op het net). Een recentere editie is die van Anna Lomazzi, *Rainaldo e Lesengrino*, Firenze, Olschki, 1972. John Flinn, *Le Roman de Renart dans la littérature française et dans les littératures étrangères au moyen âge*, University of Toronto Press, 1963, p. 529-548: Chap. XII. Le Roman de Renart en Italie, vermeldt daarenboven de eveneens uit Noord-Italië afkomstige Latijnse indagingsbrief (*littera citatoria*) in kanselarijstijl van Koning Leeuw aan de ezel en de haas omtrent de vos en het antwoord (*rescriptum*) van de haas hoe moeilijk de gedaagde te vatten is. Deze door J.W. Muller bestudeerde en gepubliceerde stukken ('Reinaert in de kanselarij', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 29 (1910), p. 207-228 [DBNL]) beschouwt Flinn als een wel nauw bij *Le plaid* aansluitende maar toch aparte branche. Redactieleden van *Tiecellijn* signaleren ons verder enkele raakpunten met Pacificus' behandeling van de vos, zoals marginale illustraties van vrouwen met spinrokken die een vos achtervolgen nadat hij een haan gestolen heeft, wat onmiddellijk aansluit bij de pas behandelde passage; zo is er ook

de haan uit branche II die door de vos geroofd wordt maar erin slaagt door de listigheid van de vos te imiteren te ontkomen en zijn belager in moeilijkheden te brengen, wat een sterke gelijkenis oproept met het verloop van wat zich tussen Collatinus en Sextus afspeelt. Hier ligt inderdaad nog een ruimer onderzoeksveld open, waarin we ons bij gebrek aan bevoegdheid niet te ver gewaagd hebben. Onze bedoeling was, uitgaande van de overtuiging dat Pacificus zich blijkbaar tot een publiek richt dat met de Reynaertmaterie vertrouwd is, na te gaan wat daar de globale impact van is voor zijn behandeling van de *Lucretia*-geschiedenis.

26 Gallinam inveniunt laceram et cervice resectam

Et laesus graviter vulnere gallus erat.
 'Baucis, tua est omnis', dixit Lucretia, 'culpa.
 Vespere non fuit haec clausa fenestra tibi.
 Nil curas, nulla est rerum tibi cura mearum,
 Damnosa, et rebus pestis es una meis.
 Hanc deplumato cras et sub mane parato,
 Hunc refice et vulnus qualibet arte fove.'
 Post haec dum repetunt penetralia, moesta sub ipsis
 Postibus offenso labitur illa pede.
 Ut tamen erecta est famulis adiuta duabus,
 Dixerat: 'In cassum, dii, precor, omen eat.'

27 Het is een duidelijke verwijzing naar het eeuwenoude gebruik bij de huwelijksceremonie de bruid over de drempel te dragen. Zo wordt het mogelijke onheilsteken van het struikelen over de drempel vermeden.

28 Quo, pia simplicitas fraudique subiecta doloque,

Laberis? Excurris quo, generosa fides?
 Hei mihi, quo raperis? Quo te trahit inscius error?
 Hei mihi, quod tecum clauditur, agna, lupus.
 Quid facis? Heu, nescis, non hic es sola sed hostis
 Est tecum et pestis dira et acerba lues.
 Subde faces tectis, saevis trade omnia flammis,
 Nam latet hic et Sphinx Tartareusque canis.

29 'Goedmenende eenvoud' (*pia simplicitas*) is te vinden in de tweede levensbeschrijving van Franciscus door Thomas van Celano, 'moedige trouw' (*generosa fides*) in Prudentius' *Psychomachia*, v. 799; ook 'onwetende vergissing' (*inscius error*) hoort blijkbaar tot het moraaltheologisch discours.

30 De 'tuin' zal bij Pacificus zowel de tuin van Eden als die van Epicurus zijn. Het motief van 'rood' en 'wit', 'lilies' en 'rozen', wordt breed uitgewerkt in de strofen 8-11 van Shakespeares *The Rape of Lucrece* (1594).